

УДК 316.42:316.6

В.Г. Сила, координатор проекту ЄС/ПРООН
«Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в Чернігівській області,
Т.І. Сила, к. псих. н., доцент

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ТВОРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА ГРОМАДИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

***Анотація.** У статті здійснюється пошук векторів наукового дискурсу проблеми теоретико-практичних засад нарощування й формування соціального капіталу громади в умовах сучасних трансформацій українського суспільства. Порівнюються ключові ідеї у визначенні змісту соціального капіталу в зарубіжних та вітчизняних джерелах, пропонується виділення основних підходів до інтерпретації соціального капіталу громади, які склалися в західній суспільствознавчій традиції. Висвітлюється досвід творення соціального капіталу громади в українських реаліях, зокрема, в процесі реалізації проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду».*

***Ключові слова:** соціальний капітал, громада, суспільні трансформації, соціальна мобілізація*

В.Г. Сила, координатор проекту ЄС/ПРООН
«Местное развитие, ориентированное на сообщество» в Черниговской обл.,
Т.И. Сила, к. псих. н., доцент

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОЗДАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА СООБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

***Аннотация.** В статье осуществляется поиск векторов научного дискурса проблемы теоретико-практических основ формирования социального капитала сообщества в условиях современных трансформаций украинского общества. Сравниваются ключевые идеи в определении содержания социального капитала в зарубежных и отечественных источниках, предлагается выделение основных подходов к интерпретации социального капитала сообщества, сложившихся в западной традиции. Освещается опыт создания социального капитала сообществ в украинских реалиях, в частности, в процессе реализации проекта ЕС/ПРООН «Местное развитие, ориентированное на сообщество».*

***Ключевые слова:** социальный капитал, сообщество, общественные трансформации, социальная мобилизация*

V.H. Sylva, Project Coordinator of the United Nations Development Programme
"Local Development, which is oriented on the society" in Chernihiv region,
T.I. Sylva, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

---

THEORY AND PRACTICE OF CREATION THE SOCIAL CAPITAL OF COMMUNITY UNDER CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

Abstract. *The article is finding vectors in scientific problematic discourse of theoretical and practical foundations of the social capital building under the conditions of the modern transformations of Ukrainian society. The comparison of the core ideas in the conceptualizations of social capital in Ukraine and abroad is given. Main approaches to the interpretation of the social capital of the community represented in the western societal tradition are underlined. The author highlights the experience of creating community social capital in Ukrainian realities, in particular, within the EU/UNDP project «Community based approach to local development».*

Keywords: *social capital, community, societal transformations, social mobilization.*

Актуальність теми дослідження і постановка проблеми. У 2013 році українці у черговий раз радикальними діями продемонстрували світу своє прагнення жити у демократичній, благополучній, «європейській» країні. Історія Майдану та події на Сході країни виступили потужними мобілізуючими факторами для значної частини населення України. Безсумнівно, вони вплинули на суспільне життя, відбувається поступовий злам масової свідомості, особливо стосовно сприйняття відповідальності за ті події, що відбуваються в Україні. Але чи зможемо ми втримати досягнуті результати? Чи зможемо використати активізований людський потенціал для мобілізації проактивної – коли соціальна активність поєднує людей зі спільною метою для досягнення сталих змін у своєму житті, а не тільки проти гострої проблеми чи зовнішньої агресії? Чи дійшли ми нарешті у своєму поступі точки зламу пострадянської суспільної ідеології, де суспільні (а точніше, державні) інтереси домінували над індивідуальними?

На нашу думку, усвідомлення того, що серцем і найбільшим багатством будь-якої громади є люди – з їх здібностями і талантами, можливостями і бажаннями – перший крок на шляху подолання численних проблем українського суспільства. «Багато проблем, які вимагають нагального розв'язання і ставлять країну на межу катастрофи в недалекому майбутньому, можуть бути розв'язані завдяки розвитку соціально-психологічного ресурсу місцевої спільноти, формуванню і усвідомленню локального соціального капіталу» [5, с.189]. Розвинений соціальний капітал і громадянське суспільство – передвісники суспільного благополуччя, якого так прагнуть українці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика соціального капіталу міцно вплетена в соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні, філософські дослідження, що викликає потребу систематизації концепцій та визначення основних стратегій методології його аналізу. Вона привертає увагу як зарубіжних (П.Бурдьє, В.Бейкер, Дж.Коулмен, Р.Патнем, М.Пелдем, Ф.Фукуяма), так і вітчизняних (А.Карась, О.Кіреєва, А.Колодій, Ю.Саєнко, В.Степаненко, А.Чемерис та ін.) вчених. Разом із тим, ролі громади в процесах демократизації та нарощування українським суспільством стабільності і життєздатності на основі доробок теорії соціального капіталу приділено недостатньо уваги у соціально-філософській літературі.

Тому **завдання публікації** ми вбачаємо у висвітленні міждисциплінарного дискурсу концепту соціального капіталу, розгляду ролі громади у формуванні соціального капіталу суспільства як основи його демократизації на теоретичному і праксеологічному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Соціальний капітал є відносно новою концепцією в західноєвропейському суспільствознавстві, оскільки її оформлення відбулося наприкінці ХХ ст., хоча поняття «соціальний капітал» набуло поширення ще в перші десятиліття цього ж століття. Підґрунтя концепції соціального капіталу склали ідеї соціальної взаємодії, довіри, готовності громадян до асоціації, практична реалізація яких забезпечує зростання індивідуальної свободи людини, соціального порядку, якості життя населення тощо.

Поняття «соціальний капітал» утворене з двох термінів: «соціальний» (від лат. *socialis* – суспільний, громадський) і «капітал» (від лат. *capitalis* «головний, важливий»). Термін «соціальний» позначає суспільний лад, сферу взаємодії людей, спільні зусилля заради досягнення спільної мети, а відтак – підкреслює суспільну природу феномену. Важливе змістовне значення має термін «капітал», яким в античній філософії називали культуру ведення господарства. К.Маркс в однойменній роботі тлумачить капітал як певну вартість, що складається з виробничих відносин, засобів праці та детермінує тип суспільно-історичної формації. Сучасна наука послуговується похідними від нього термінами «людський капітал», «інтелектуальний капітал», «соціальний капітал», «інформаційний капітал», «культурний капітал» тощо.

Разом з тим, серед дослідників, які впроваджували поняття «соціальний капітал» у науковий обіг (П.Бурдьє, Г.Лоурі, Дж.Коулмен, Р.Патнем, Ф.Фукуяма), зустрічаємо різні його смислові навантаження.

Так, французький соціолог П.Бурдьє соціальним капіталом називає ресурси, що формуються в результаті родинних стосунків та взаємодій у соціальній групі, яка утворюється внаслідок участі індивідів [2, с.66]. Тобто соціальний капітал, на його думку, – це сукупність наявних або потенційних ресурсів, пов'язаних з включенням індивідів до мережевих або інституціоналізованих взаємовідносин, що забезпечує солідарність як у масштабах соціальних об'єднань, так і суспільства в цілому. На формування соціального капіталу особистості впливає соціальне оточення та природжений соціальний статус індивіда, рівень освіти, ступінь оволодіння культурними навичками, зв'язки з впливовими людьми. Аналізуючи взаємозв'язок різних форм капіталу, П.Бурдьє підкреслює, що соціальний капітал дає можливість накопичувати економічні блага, однак його формування вимагає відповідних економічних, культурних, символічних затрат.

На думку Дж.Коулмена, соціальний капітал – це невід'ємна складова людського капіталу, яка базується на довірі та вмінні індивідів співпрацювати з метою створення нових груп та асоціацій. Фактично Дж.Коулмен ототожнює соціальний капітал з потенціалом взаємної довіри і допомоги, відносячи до нього зобов'язання, очікування та надійність структури, інформаційні канали і соціальні норми та ефективні санкції [4, с.124]. Мислитель використовує поняття соціального капіталу і для характеристики співдії різноманітних асоціацій – родин, громад, підприємств, профспілок, органів влади. Таким чином, соціальний капітал –

це продуктивний ресурс, що виникає в міжособистісній взаємодії, забезпечує стабільність соціальної системи та підвищує особистісні ресурси людини.

У семіотичній концепції французького філософа-постструктураліста Р.Барта соціальний капітал постає певною сукупністю ресурсів об'єднань та організацій, яка має мережеву природу. Підкреслюючи сутнісну складність цього соціального феномену, філософ називає його «варіацією різних сутностей» і зазначає, що «усі сутності складаються із деякого аспекту соціальної структури» та «сприяють здійсненню деяких вчинків індивідів, які належать до цієї структури» [12, ел.ресурс]. При цьому соціальний капітал функціонує виключно у формі мережі, механізмами входження до якої виступають очевидність заохочення та спільні досягнення вигоди; очевидність творчих зусиль та об'єднання зусиль заради конкретних переваг.

Американський філософ Ф.Фукуяма розглядає соціальний капітал як своєрідну культуру, тобто сукупність неформальних цінностей та норм, яких дотримуються члени громадського руху, що дає можливість співпрацювати один з одним. Така культура є основою співробітництва між громадянами, має конкретно-історичний характер, оскільки норми взаємності закорінені в соціокультурних традиціях. Ґрунтуючись на етичних кодах, що виконують роль соціальних регуляторів, соціальний капітал відтворюється з покоління в покоління через звичаї, традиції, релігію та інші соціальні інститути.

Однак, визнаючи історичну тяглість у накопиченні соціального капіталу, Ф.Фукуяма акцентує й такі принципи людської взаємодії як спонтанність, стихійність, неформальність, що призводять до асоціаційних інновацій. Базовими цінностями як традиційних, так і спонтанних форм соціальної взаємодії Ф.Фукуяма називає довіру і толерантність. Як справедливо зауважує філософ, довіра – це очікування членів суспільства того, що інші його члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з деякими громадськими нормами» [8, с. 52]. При чому чим вищий рівень довіри в суспільстві, тим більше в ньому виявляється тенденція до створення добровільних асоціацій, а в підсумку це безпосередньо позначається на добробуті суспільства.

Сучасні дослідники Дж. Джек і Б. Джордан розвивають дане поняття, зазначаючи, що соціальний капітал включає культурні практики, норми, мережі, зв'язки, інновації і традиції, посередництвом яких люди створюють різноманітні неформальні стосунки. Тобто соціальний капітал створюється й набуває розвитку через різного роду міжособистісні взаємодії [11, с.242-256].

Великим благом не лише для окремо взятої громади, а й для суспільства вважає соціальний капітал Р.Патнем, визначаючи поняття соціального капіталу як «традиції соціальної взаємодії, що беруть свій початок в глибині історії і передбачають норми взаємності і довіри між людьми, широке розповсюдження різного роду добровільних асоціацій, а також залучення громадян у політику задля вирішення проблем громади» [7, с.224]. На його думку, соціальний капітал є «важливим чинником політичної стабільності, ефективності урядів і навіть економічного прогресу» [там же, с. 304]. Більше того, вчений переконаний, що громадська співпраця, яка відбувається в результаті взаємодії на основі горизонтальної та верти-

кальної довіри, є більшим скарбом, ніж економічні та людські ресурси. До основних форм соціального капіталу він відносить мережі («горизонтальні» людські відносини), соціальні норми та, інституціалізовану в соціальних практиках довіру.

На підставі аналізу чинників асоціативного членства серед американців, в своїй роботі «Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки» Р.Патнем висловив занепокоєння послабленням довіри та інтенсивності спілкування громадян. Серед причин цих негативних явищ вчений вказав продовження робочого дня і зростаючий брак часу і грошей, нестримне зростання передмість, що утруднює між особові контакти, негативний вплив засобів масової комунікації, які залишають все менше часу на активність, відпочинок, добродійність та зрушення від громадянської свідомості до егоїзму і гедонізму [6, ел. ресурс]. Таким чином, природа соціального капіталу, з погляду Р.Патнема, криється у активній взаємодії між індивідами, спільні дії яких детерміновані культурою довіри і толерантності.

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно, на нашу думку, виділити кілька основних підходів до інтерпретації соціального капіталу громади, які склалися в західній суспільствознавчій традиції.

Перший підхід (П.Бурдьє, Р.Барт) розглядає соціальний капітал як сукупність ресурсів громади, які утворюються внаслідок включення індивідів у мережеві чи інституціалізовані взаємовідносини, базуються на взаємовигоді, спільних зусиллях, активній участі, творчих ініціативах й стають джерелом потужного соціального впливу.

В рамках другого підходу (Дж.Коулмен, Р.Патнем) відзначається роль взаємної довіри, взаємопідтримки, толерантності, як підґрунтя громадянської співпраці. Зростання соціального капіталу, яке відбувається внаслідок активізації соціальних контактів і участі громадян в організаціях громадянського суспільства, визначається головною умовою ефективного функціонування демократії. Такий підхід інтерпретує соціальний капітал як одну із засад формування демократії, засіб вирішення соціальних проблем та досягнення суспільної солідарності.

Третій підхід (Ф.Фукуяма) до аналізу соціального капіталу акцентує його евристичну та аксіологічну сутність – визначає як сукупність знань, умінь, навичок, цінностей, традицій, а також установок та життєвого досвіду індивідів, котрі постають у суспільній свідомості як соціально значущі й такі, що дають можливість підвищувати суспільну самоорганізацію. В межах цього підходу визнається вагомий роль соціального капіталу не лише у вирішенні соціальних проблем громадян, а й у справі економічного процвітання держави та її політичної стабільності.

У будь-якому випадку соціальний капітал можна порівняти з «клеєм», що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси людських відносин на основі довіри, тобто нарощування соціального капіталу спільноти зміцнює її, забезпечуючи згуртованість (community cohesion). Згуртованою, за визначенням англійських вчених, є спільнота, що перебуває у стані добробуту, гармонії та стабільності. Асоціація місцевих влад Великобританії розробила керівництво до дії, в якому, зокрема, зазначається: «сприяння згуртованості громади передбачає усунення бар'єрів і заохочення позитивного досвіду взаємодій між групами. Гуртування спільнот тісно пов'язане із інтеграцією, оскільки має на меті побудову таких

спільнот, де люди, взаємодіючи з іншими, мають усвідомлене почуття приналежності і комфорту [13, с. 294-307].

Відтак, нарощування соціального капіталу не тільки сприяє зміцненню спільнот, але й впливає на відчуття благополуччя і добробут. Соціальний капітал зумовлюється рівнем довіри у суспільстві, і навпаки, чим більший радіус довіри (коло осіб чи соціальних груп, що входять в єдину систему довірчих стосунків), тим потужніший соціальний капітал громади, тим ширшим є коло «якісних» відносин між людьми. Йдеться про збагачення життєвого світу мешканців спільноти, підвищення якості життя, суб'єктивне відчуття соціального добробуту, психічне благополуччя [9].

Не викликає сумнівів той факт, що шляхи нарощення соціального капіталу та його місце у трансформаційних процесах мають свої особливості як на Заході, так і в українському суспільстві. Зокрема, на своєрідність феномену соціального капіталу в контексті українських реалій вказували такі вітчизняні науковці, як А.Бова, А.Колодій, І.Мейжис, В.Сікора, В.Степаненко, Ю.Татенко, В.Ткаченко, Т.Ящук та ін. Спільною для вищезгаданих дослідників стала думка про те, що Україна нині перебуває на початковому етапі становлення нових форм соціальності, а, до того ж, потерпає від успадкованих з радянських часів проблем: пост-тоталітарної свідомості, низького рівня політичної і громадянської участі та довіри до державних структур тощо. Як слушно зауважує М.Бондаренко, аналізуючи перспективи формування соціального капіталу в Україні, «залишає бажати кращого» і «наявна ресурсна база взаємодії держави і громадсько-політичних рухів у сучасній Україні» [1]. На шляху творення соціального капіталу, який згуртовує суспільство, сприяє зміцненню демократичних принципів, забезпечує економічне процвітання держави, вчений окреслює наступні перешкоди: найбільш популярним серед українських чиновників і лідерів громадських рухів, як і раніше, залишається адміністративний ресурс; слабкий розвиток інформаційного і правового забезпечення, а також їх недооцінка, особливо на рівні місцевого самоврядування; механізми доступу громадських рухів до необхідних джерел фінансування не просто не розроблені, але часто штучно ускладнені з боку бюрократичного апарату; недостатня професійна компетентність державних службовців і лідерів громадських рухів, які повинні безпосередньо брати участь у налагодженні розвитку продуктивної взаємодії.

Як бачимо, створення механізмів соціальної солідарності утруднюється у зв'язку з надмірним втручанням держави у простір громадянського суспільства, недотриманням прав людини, бюрократичними перепонами професійною невідомістю громадських лідерів. виправити таку ситуацію, на переконання українських дослідників здатні такі технології розбудови соціального капіталу:

- регулярне інформування громадян про діяльність державних органів влади;
- виявлення соціально активних груп громадян, а також забезпечення систематичної роботи з ними;
- зміцнення зворотних зв'язків, що дає змогу перевіряти життєздатність рішень, що приймаються владою, і спрямовувати їх на різних стадіях реалізації;

- реалізація цільових освітніх програм для організації навчання перспективних працівників та лідерів громадських рухів, що позитивно зарекомендували себе в практичній діяльності [1, ел. ресурс];
- розвиток потенціалу громадянського суспільства – неурядових організацій, спілок, професійних, культурних та спортивних асоціацій для всіх вікових груп населення
- заохочення культурних та освітніх обмінів між різними регіонами країни для досягнення кращого розуміння, толерантності, співпраці, а відповідно довіри між представниками суспільства за допомогою програм лідерства, стажувань, програм молодих майбутніх лідерів, регіональних та загальнонаціональних конкурсів і масштабних культурних проектів;
- заохочення міжнародних обмінів, зокрема з сусідніми країнами та країнами з традиційно високим рівнем розвитку соціального капіталу, обмін і впровадження кращих практик та успішного досвіду, реалізація спільних проектів; - всебічна підтримка та інвестиції в галузь освіти й науки, адже не викликає сумнівів тісний зв'язок між якісною освітою, гарним вихованням, набуттям гуманних цінностей таких, як чесна конкуренція, дотримання правил гри, повага до себе та оточуючих і високим рівнем довіри й ефективної співпраці між людьми у суспільстві [10, с.39].

На нашу думку, зростання соціального капіталу в українському суспільстві та реалізацію вищезгаданих технологій його формування, здатна забезпечити громада, як добровільна асоціація громадян, що базується на взаємній довірі та співучасті. Саме в громаді створюються можливості для повноцінної взаємодії з органами влади, реалізуються проекти соціальної дії, спрямовані на вирішення невідкладних соціальних проблем, народжуються дієві стратегії соціального розвитку, підвищується потенціал на місцях і проекти соціальної дії.

Прикладом ефективного формування соціального капіталу громади й проактивної соціальної мобілізації можна вважати ініціативи, впроваджені в рамках виконання Всеукраїнського проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», започаткованого у вересні 2007 року.

Цей проект спрямовано на об'єднання зусиль громадян, місцевої влади та місцевого самоврядування на шляху розв'язання гострих місцевих проблем. Його учасниками стали громади сіл, селищ, малих міст з населенням до десяти тисяч осіб, а також самоврядні організації, органи місцевого самоврядування і місцеві органи виконавчої влади. Громадські ініціативи реалізуються в пріоритетних сферах суспільного функціонування: охороні здоров'я, енергетиці, навколишньому середовищі, комунальному водопостачанні та транспорті.

Проект зорієнтований на мобілізацію громад для вирішення невідкладних проблем їх життєдіяльності, підвищення якості життя членів громади, покращення здатності громади адаптуватися до змін. Концептуальною основою проекту стала зміна не лише соціально-економічного становища учасників громади, а, насамперед, трансформація їх суспільного життя та громадянської свідомості: ідея переходу від стану об'єкта впливу в стан суб'єкта дії.

Впровадження ідей проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» супроводжувалося численними труднощами та викликами. Йдеться, зокрема,

про відсутність досвіду розвитку громад, втрату часу внаслідок очікування результатів від реалізації перших проектів, труднощі юридичної реєстрації громад, відсутність досвіду громадян в самоорганізації та співпраці з міжнародними організаціями, необхідність збору великої кількості документів для підготовки проекту, брак бюджетних коштів для співфінансування проектів громад, низька громадська активність населення, проблеми у залученні громадян до спільних дій, надмірний вплив вертикалі владних структур, успадкованої від радянської системи.

Досвід реалізації проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» засвідчує, що в умовах трансформації сучасного українського суспільства громади виступають дієвим інструментом нагромадження соціального капіталу. Варто зазначити, що сучасні громади набувають найрізноманітніших форм (об'єднання жителів багатопверхового будинку, представників малого бізнесу, неурядові громадські організації тощо), однак продовжують виконувати роль тієї соціальної системи, учасники якої засвоюють традиційні та долучаються до продукування нових соціальних норм і правил, які підвищують громадянську активність індивідів та сприяють взаємовигідному співробітництву [3].

Місцева громада як соціо-культурне, історичне, соціально-географічне явище буденної реальності в сучасних умовах є простором поєднання глобального і локального. Маючи локальні параметри (місце проживання або клас, релігійні, етнічні, вікові, професійні ознаки тощо), громада одночасно перетворюється на елемент глобальної соціальної ризоми, основними властивостями якої є поєднання і різноманітність, плюралізм, поліцентризм тощо. За громадської форми соціального життя на перший план виходить не лінійна суспільна динаміка та жорстка соціальна ієрархія, а місцева ініціатива, соціальний діалог, відповідальність за автономію і свободу. Використовуючи комунікаційно-інформаційні технології, сучасна громада стає відкритим полем комунікації, розширює не лише територіальний, а й соціально-історичний простір людської взаємодії.

Громади здатні гнучко реагувати на сучасні виклики мінливого глобалізованого світу: об'єднувати всіх членів суспільства до спільного планування і функціонування, контролювати витрати ресурсів, обмінюватися культурним досвідом і т.д. Одночасно громада є локальним соціальним утворенням, структура і функції якого зберігають і примножують локальну самобутність. Взаєморозуміння, співучасть, добровільна співпраця членів громади стають запорукою реалізації різноманітних локальних соціальних програм. Водночас локальні дії членів громади уможливають суттєві соціальні зміни, спонукають державу адекватно реагувати на потреби та інтереси суспільства.

Література

1. Бондаренко М.Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства [Ел. ресурс]. / М.Ю. Бондаренко. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf>.
2. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60-74.

3. Досвід реалізації проекту Європейського Союзу та програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в Чернігівській області / За ред.: Н.В.Білоус, Т.І.Сила, О.С.Капелюха, В.Г.Сила. – Чернігів, 2010. – 48 с.
4. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
5. Найдюнова Л.А. Соціальні мережі як ландшафт роботи з клієнтом у “малому світі” сусідства / Л.А. Найдюнова // *Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей*. – К.: Міленіум, 2008. – С. 182-190.
6. Патнем Р.Д. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки [Ел. ресурс] / Р.Патнем // *І*. – 2001. - № 21. – Режим доступу: <http://www/ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm>.
7. Патнем Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К. : Основа, 2001. – 302 с.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф.Фукуяма; пер. с англ. Д. Павловой. – Москва: Аст: Ермак, 2004. – 730 с.
9. Сила Т.І. Розвиток соціального капіталу громади і міжгенераційна робота: нові перспективи для соціальних працівників // *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально- психологічні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.)*. – Чернігів: Черніг. нац. технолог. ун-т, 2015. – с.443-449.
- 10.Тараненко Г. Г. Соціальний капітал: світові тенденції та перспективи розвитку в Україні // *Світова економіка та міжнародні відносини // Інтелект XXI № 3, 2014, с.35-40.*
- 11.Jack, G.,Jordan, B. Social capital and child welfare // *Children and Society*. – 1999. - № 13, p. 242-256.
- 12.Burt Ronald S. Structural Holes versus Network Closure as Social Capital [Elektr. resource] /Ronald S. Burt. -University of Chicago and Institute Europeen d'Affaires (INSEAD). May, 2000. - Electr. Data: SHNC.pdf. - 144 kb.
- 13.Kagan C., Micallef A.M., Siddiquee A., Fatimelehin I., Hassan A., Santis C., Ali R., Williams T.Z., Bunn G. Intergenerational work, social capital and wellbeing // *Building participative, empowering & diverse communities. Materials of 2nd International Conference on Community Psychology, Lisboa, 6th-8th June, 2008*. – p. 294-307.